

Растислав Динић

ФИЛОЗОФИЈА, ИДЕОЛОГИЈА, КРИТИКА

Пред читаоцем је колекција од шест, на први поглед, међусобно врло различитих текстова на тему односа између филозофије и идеологије. Текстови Дамира Зејнулаховића и Зорана Димић баве се историјским аспектом ове теме – Зејнулаховић упоређује становишта Карла Манхајма и Ђерђа Лукача, док Димић прати историјски развој појма идеологије од његовог настанка у делима Антоана Дести де Тресија, па све до савремених аутора попут Мајкла Фридена и Манфреда Стегера.

Чак два рада се баве појмом капиталистичког реализма, британског филозофа и теоретичара Марка Фишера, али то чине из врло различитих углова. Рад Бојана Благојевића „Капиталистички реализам и депресивна онтологија“, адресира сличности између Фишеровог појма депресивне онтологије и појма очајања код данског филозофа Серена Кјеркегора, док рад Патрика Кинана адресира питање да ли соларпанк – политички ангажовани покрет у књижевном и визуелном стваралаштву – може послужити као смерница за проналажење излаза из културалне хегемоније коју Фишер назива капиталистичким реализмом.

Конечно, радови аутора Милоша Јанковића и Растислава Динића, примењују теоријске увиде везане за функционисање идеологије, на конкретне феномене из српског образовања. Јанковић критикује идеју државне матуре, указујући на идеолошку природу функционалистичких оправдања која стоје у њеној основи, док Динић анализира средњошколски уџбеник филозофије указујући на идеолошку обојеност дела уџбеника који се бави политичком филозофијом.

При пажљивијем читању, међутим, откривамо да ове радове повезује заједничка нит. Наиме, свих шест радова заправо представљају примере онога што се назива критиком идеологије – жанра који је дуго био у немилости филозофа и теоретичара (Eagleton 1991: 159–193, Freedon 2021), али који последњих година доживљава праву ренесансу (Mills 2004, Jaeggi 2009, Stanley 2015, Haslanger 2017). Шта тачно одређује овај жанр? Једна истакнута представница такозване „нове критике идеологије“, филозофкиња Сели Хесленцер, пише да идеологија „стабилизује или перпетуира неправедне односе моћи и доминације“ и да то чини „кроз неки облик маскирања или илузије“. Стога, закључује Хесленцер, критика идеологије има два основна облика – епистемички, који „открива искривљавање, изостављање и погрешно представљање чињеница“, и морални, који се тиче „неправедних услова које ове илузије и искривљавања омогућавају“ (Haslanger 2017: 150)

Друга истакнута представница овог тренда, немачка филозофкиња Рахел Јеги, идентификује четири кључна аспекта критике идеологије као посебног типа критике. Прво, критика идеологије је увек *дубинска* критика доминације,

што по Јеги подразумева критику механизма „деконтестације“ и „депроблематизације“. Ови механизми, попут натурализације (представљања друштвених конструкција као природних творевина) и генерализације партикуларног, онемогућавају преиспитивање актуелне друштвене ситуације и на тај начин одржавају постојеће односе доминације. Друго, Јеги тврди да је овај тип критике заснован на препознавању *унутрашњих контрадикција* одређене друштвене ситуације, пре него на примени неког спољашњег стандарда исправности – у питању је, дакле, *иманентна* критика. Треће, по Јеги, идеолошка критика је увек нека врста *херменеутике сумње*, односно, она с подозрењем гледа на начин на који појединци и друштвени ентитети интерпретирају сопствено понашање, нарочито уколико је у овим интерпретацијама већ препознала искривљавање. И коначно, по Јеги, у идеолошкој критици „анализа никада није само инструментални предуслов критике, већ је и сама део критичког процеса“ (Јаегги 2009: 64–65)

Ако се, наоружани овим одређењима критике идеологије, сада вратимо текстовима који се налазе пред нама, у њима јасно препознајемо главне аспекте критике идеологије. Тако у тексту Зорана Димића учавамо пре свега критику вредносно неутралних концепција идеологије као средства за деконтестацију суштински спорних политичких појмова или пак као „лепка“ који омогућава друштвену кохезију и стабилност у комплексним савременим друштвима. Према Димићевом мишљењу, не само да деконтестација угрожава саму могућност политике као спорења, већ и тежи томе да сведе комплексна савремена друштва на једноставније и архаичније друштвене форме, попут традиционалне селске заједнице или патријархалне породице.

Зејнулаховићева критика Манхајмовог концепта слободно лебдеће интелигенције, као и његове концепције објективног и неутралног научног знања о друштву, можда је и најчистији пример критике идеологије. Проналазећи противречности у Манхајмовој теоријској поставци, Зејнулаховић разоткрива идеју о слободно лебдећој интелигенцији као мистификацију и типичан пример механизма депроблематизације који Јеги назива генерализацијом партикуларног. Како би интелигенцији обезбедио повлашћен епистемички положај који јој омогућава објективно сагледавање друштва, Манхајм, по Зејнулаховићу, мора да је измести из реалности обележене класним сукобима, и на тај начин *идеолошки* замагли њене сопствене партикуларне интересе. Зејнулаховић тврди да оваква мистификација, која интелигенцији даје улогу „Платонових филозофа-краљева“, скрива друштвене противречности и резултира оправдањем постојећих односа друштвене доминације.

Текстови Бојана Благојевића и Патрика Кинана полазе од Фишеровог описа капиталистичког реализма као натурализације капиталистичких производних односа и као *прожимајуће атмосфере* која нам не допушта чак ни да замислимо другачију будућност или алтернативне друштвене аранжмане. Оба аутора одговарају на Фишеров позив за развијање стратегија критике капиталистичког реализма, с тим што се Благојевић фокусира на политизацију менталног здравља и осветљавање друштвених узрока епидемије психолош-

ких тегоба попут депресије, док Кинан види потенцијал за изградњу контрахе-гемоније у соларпанку – уметничком и активистичком покрету фокусираном на развијање детаљних уметничких визија другачије, праведније и хуманије будућности. Оба аутора, међутим, деле исти *дубински* критички циљ – демистификацију идеолошке илузије да не постоји алтернатива капитализму и отварање простора за борбу против постојећих односа доминације.

Милош Јанковић и Растислав Динић у својим текстовима на сличан начин уједињују основна два облика идеолошке критике о којима говори Хелсендер – онај епистемички, који „открива искривљавање, изостављање и погрешно представљање чињеница“, и онај морални, који се тиче „неправедних услова које ове илузије и искривљавања омогућавају.“ Тако Јанковић у свом тексту прво указује на противречности, недоследности и чињенички погрешне тврдње на којима се заснива одбрана функционалистичких решења у образовању, пре свега везано за идеју меритократије и њене практичне примене, а затим и на неправедност друштвених односа који се функционалистичким решењима, попут државне матуре, прикривају и омогућавају. Штавише, и то је кључна поента Јанковићеве критичке анализе, функционалистичка решења, будући теоријски очигледно мањкава и тешко одбрањива аргументима, опстају и примењују се *управо због* тога што прикривају и омогућавају одржавање неправедних друштвених односа. Из тог разлога, Јанковић закључује, функционализам није „само још једна од низа погрешних и научно превазиђених теорија“, већ пре свега идеологија, чији је циљ да прикрије праве односе доминације у друштву и на тај начин омогући њихово неометано перпетуирање. Како пише Мајкл Розен, објашњавајући Маркову концепцију идеологије као лажне свести, идеологија функционише попут „поткупљеног спортског судије, чија се способност да утиче на ток утакмице заснива управо на чињеници да се он погрешно сматра непристрасним“ (Rosen 2000: 29). На сличан начин, Јанковић у свом тексту показује да се идеолошка делотворност функционалистичких решења у образовању заснива на чињеници да се она погрешно перципирају као праведна.

Коначно, и Динићев текст анализира један сличан механизам, с тим што је овде „поткупљени судија“ сама филозофија, или радије, оно што се у средњошколском уџбенику представља као филозофија. И филозофија и уџбеници се типично перципирају као извори непристрасног и објективног знања, али се, како тврди Динић, у овом случају иза маске непристрасности и објективности крије апологија постојећих односа моћи. Као што је већ речено, Динићева критика има и епистемичку и моралну компоненту: он прво указује на механизме идеолошке селекције које примењују аутори уџбеника, а затим и на морално спорне последице овакве селекције.

У свих шест текстова у овом темату, филозофија се појављује и као средство искривљавања, мистификације и производње лажне свести, али исто тако, када јој се приступи на одговарајући начин, и као алатка демистификације, рационалне критике и коначно – изградње бољег и праведнијег света. На крају крајева, оно што их повезује јесте управо ова вера у трајну моћ филозофије да

просветли, да еманципује и да омогући рационално уређени заједнички живот слободних људских бића. Ако читаоцу ова вера звучи помало архаично, нека размисли како би изгледао, или како већ изгледа, свет без ње.

Литература

- Eagleton, T. (1991) *Ideology: An Introduction*. London and New York: Verso.
- Freeden, M. (2021) “Ideologiekritik—a Critique”, Sarkowski, K, & Stein, M. (Eds.) *Postcolonial Texts and Contexts*. Leiden and Boston: Brill Rodopi.
- Haslanger, S. (2017) “Culture and Critique“, *Aristotelian Society Supplementary Volume*, 91 (1): 149–173.
- Jaeggi, R. (2009) “Rethinking Ideology”, De Brujin., B, Zurn C.F. (Eds.) *New Waves in Political Philosophy*. London: Palgrave Macmillan.
- Mills, C. (2004) “Ideal Theory as Ideology”, DesAutels., P, & Urban Walker, M. (Eds.) *Moral Psychology: Feminist Ethics and Social Theory*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Rosen, M. (2000) “The Marxist Critique of Morality and the Theory of Ideology”, Harcourt, E. (Ed.) *Morality, Reflection and Ideology*. Oxford: Oxford University Press.
- Stanley, J. (2015) *How Propaganda Works*. Princeton, NJ: Princeton University Press.